

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

KANIZSA VÁRA A NÁDASDYAK KORÁBAN (1532–1568)

A Kanizsai-örökség

Amikor 1532-ben Nádasdy Tamás a Kanizsai-család egyetlen élő leszármazottját, Orsolyát feleségül vette, a hét várból és várkastélyból, mintegy 150 faluból, több mint 10 mezővárosból álló hatalmas Kanizsai-vagyon az ő és utódai kezére került. Mint ismeretes, a Nádasdy-család a megelőző évtizedekben a Kanizsaiak familiárisa volt, s ősi birtokai a névadó Nádasd körül, Sárvár vidékén és Vas megye déli részén terültek el. A köznemességhez tartozó Nádasdyak Zala és Vas megyében hosszú időn keresztül az alispáni tisztséget viselték, Nádasdy Tamás apja, Ferenc pedig Kanizsa várának volt a várnagya.¹

Nádasdy Tamás azonban kiemelkedett a köznemesi ősök sorából, a királyi udvarhoz került, ahol különböző tisztségeket bíztak rá. Kiemelkedő tehetsége, szorgalma és nem utolsósorban szerencsés házassága révén hamarosan az ország főurai között is vezető szerepre tett szert. A hatalmas Kanizsai-vagyont – amely az országban a leggazdagabb 20 közé tartozott – nemcsak megőrizni igyekezett, de minden erejével annak gyarapításán is fáradozott.

A Mohács utáni időszakban előbb Szapolyai János (1526–1540) király hívei között szerepelt, majd ezt követően hűségesen I. Ferdinánd (1526–1564) politikáját támogatta. Ez utóbbi is megerősítette a Kanizsai-vagyon birtokában, amely főként a Nyugat-Dunántúlon húzódott végig, de átnyúlt a Dráva–Száva közére, sőt a Száván túlra is. Ennek a hatalmas birtok-konglomerátumnak a főbb központjai Kanizsa, Kapuvár, Csepreg, Léka, Sárvár, Egervár és Velike voltak. Érdekesképpen jegezzük meg, hogy Nádasdy Tamás grófi címe nem az ország nyugati részén levő birtokaihoz, hanem az erdélyi Fogarashoz kapcsolódott. Szapolyai János és I. Ferdinánd ugyanis egyaránt megerősítették Fogaras várának birtokában Nádasdyt, aki 1541-től használta a „Fogarasi föld szabad ura és örökös grófja” címet, amely a főrendek közé emelte, s e titulus családjában is tovább öröklődött.

Nádasdy Tamás nemcsak korának egyik leggazdagabb, de kétségtelenül egyik legműveltebb főura is volt. Tanulmányait Grazban, Bolognában, Rómában és Bécsben folytatta, ahol kimagasló humanista műveltségre tett szert. Hazatérte után sárvári udvarában mindenkor szívesen látott vendégek voltak a korszak magyar és külföldi humanistái, tudósai és művészei. Fiát, Ferencet gyermekkorában a bécsi udvarban neveltette, később pedig a sienai egyetemre íratta be, hogy ott sajátítsa el az európai műveltség alapelemeit.

Élete során Nádasdy Tamás magas tisztségeket töltött be, hiszen volt horvát–szlavón bán, tárnokmester, országos főkapitány, országbíró és 1554-től nádor is. E tisztségei miatt gyakran kellett utaznia a királyi Magyarország akkori központjába, Pozsonyba, a bécsi udvarba, valamint az uralkodó megbízásából Erdélybe. Így tehát gyakran távol volt birtokaitól és otthonától, ahova csak a nagy ünnepekre vagy pihenni tért vissza. Felesége azonban – kevés kivételtől eltekintve – szinte mindig birtokaikon, főleg Sárvárott élt, ahonnan időnként Lékára, Keresztúrra vagy Szentmiklósról költözött. Fiá-

nak, Ferencnek ugyancsak kedvelt tartózkodási helye volt Sárvár, ahonnan a török harcok miatt azonban gyakran volt kénytelen kimozdulni.

Nádasdy Tamás sárvári udvara a XVI. századi magyar műveltség egyik fellegráranak számított, ahol a mecénás főúr jóvoltából nyomdát állítottak fel, s ott kalendáriumot, jóskönyveket, orvosi és egyéb műveket adtak ki. Nádasdy Tamásnak közismeretlen elvülhetetlen érdeme van abban, hogy anyagi támogatásával 1541-ben megjelenhetett Sylvester János bibliafordítása. Pártfogását élvezve hosszabb időt töltöttek Sárvárott olyan neves személyiségek, mint Dévai Bíró Mátyás, Tinódi Lantos Sebestyén és Magyar István.

E bőkezű főúr nem keveset áldozott a hazai és külföldi humanisták anyagi támogatására, a tudományok pártolására és iskolák alapítására. Ez a tevékenysége külföldön is ismert volt, s ezzel magyarázható, hogy 1534-ben Melancthon – az európai humanizmus egyik legnagyobb alakja – levélben üdvözölte Nádasdy mecénási tevékenységét.²

Az 1550-es évek elejétől Nádasdy Tamás szinte teljes energiáját leköltötte a közügyekkel való foglalkozás, főként azután, hogy 1554-ben a magyar rendek nádornak választották meg. E tisztségen kívül ő látta el a helytartói teendőket is, ami azt jelentette, hogy az uralkodó és a rendek vitájában döntőbíróként kellett fellépnie. Munkáját mindenkor nagy körültekintéssel és tisztelettel végezte, bár feladata érthetően nem volt könnyű. Keserűen kellett ugyanis tapasztalnia, hogy a Habsburg uralkodó nem tekinti szívügyének a török elleni védelem hatékony megszervezését és a végvárak őrségének rendszeres fizetését.³ Ezzel magyarázható, hogy elégedetlenségének az országgyűlés vitáiban többször is hangot adott, követelve a bécsi udvar erőlesebb katonai és gazdasági segítségnyújtását. Természetesen az ilyen jellegű megnyilatkozásai aligha találtak kedvező fogadtatásra Bécsben, s így érthetjük meg azt, hogy Nádasdy Tamás halálát követően közel fél évszázadig nem töltötték be a nádori tisztséget.

1. ábra. Nádasdy Tamás nádor portréja (Magyar Történelmi Képcsarnok)

2. ábra. Nádasdy Tamás teljes vértzetben. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

Ismeretes, hogy fiának, Ferencnek is jónéhány alkalommal vitái voltak a bécsi udvarral, főleg a tizenöt éves háború időszakában. Nádasdy Ferenc ugyanis nehezményezte, hogy a súlyos haditerhek és katonai veszteségek elsősorban a magyar lakosságot sújtották, de kifogásolta azt is, hogy a bécsi udvar nem elégséges támogatása miatt a háború értelmetlenül elhúzódik, ami újabb terheket ró a föld népére.⁴ Köztudomású, hogy a Nádasdy-család leszármazottjai közül többen a 17. században a Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi mozgalmakhoz csatlakoztak. Így ott találjuk őket Bocskai István (1604–1606) és Bethlen Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelmek felkelői között, akikkel vállelve a rendi és nemzeti sérelmek orvoslásáért küzdöttek.⁵ A Wesselényi-összeesküvés idején Nádasdy Ferenc országbíró csatlakozott a Habsburg abszolutizmussal elégedetlen főurak csoportjához, amiért 1671-ben fej- és jószágvesztésre ítélték, ingó- és ingatlan vagyonát pedig elkobozták.

Nádasdy Tamás óriási összegeket áldozott a török elleni harc megszervezésére, dunántúli birtokainak védelmére. A legfontosabb feladatnak ez idő tájt az állandó török előnyomulás, valamint a portyázó-fosztogató katonai akciók megfékezését tekintette. Ezért 1555-ben emlékiratban fordult Miksa főherceghez, a későbbi magyar királyhoz (uralkodott:

1564–1576), amelyben részletesen kifejtette a dunántúli végvári rendszerre vonatkozó nézeteit. Ebben Nádasdy Tamás rámutatott arra, hogy még a leggazdagabb főurak számára is milyen hatalmas költséget jelent a végvárok karbantartása, a végvári katonaság élelmezése és zsolddal történő ellátása, a szükséges fegyverzet és lőporkészlet beszerzése. Ezért arra kérte a Habsburg-uralkodót, hogy kölcsönözzen hadifelszerelést a magyar várak számára, mert különben ezek képtelenek lesznek ellátni feladataikat, azaz a mögöttük levő országrészek védelmének biztosítását.⁶

Nádasdy nemcsak elméletben, de a gyakorlatban is jól ismerte a török elleni harcok sajátosságait és nehézségeit. Várai élére mindig olyan kapitányokat állított familiárisai közül, akik megfelelő katonai tapasztalattal rendelkeztek.⁷ De ő maga is mint horvát–szlávón bán, országos főkapitány és nádor gyakran részt vett ezekben a küzdelmekben, amelyekben mindenkor férfias helyállást tanúsított. Ugyanerre nevelte fiát, Ferencet is, akit felnőtt korában a híres „fekete bég” néven emlegettek.

Bár – mint arra már utaltunk – közéleti elfoglaltsága miatt Nádasdy Tamás néha hónapokig távol volt birtokaitól, azok védelme sohasem került el figyelmét. Így történt ez Kanizsa esetében is, amely az ország három részre szakadását követően nemcsak Nádasdy birtokainak, de a dél-dunántúli végvárok egyik legszámottevőbb láncszemévé vált. A vár falainak és épületeinek állandó karbantartása, a várőrség ellátása és felszerelése érthetően a Nádasdy-birtokok jelentős javait emésztette fel. Ugyanakkor az egyre gyakoribbá váló török támadások s a vártartomány falvait pusztító ellenséges katonai akciók arra sarkallták Nádasdy Tamást, hogy a kanizsai várat mindenáron megtartsa.⁸

A törökellenes harcokban

Amikor az oszmán had 1532-ben Kőszeg alól visszafordult, ennek hírére Török Bálint, Bakity Pál és Pekri Lajos csapataikat és a környékbeli dél-dunántúli várak, így Kanizsa őrségeit egyesítve a portyázó, fosztogató ellenség üldözésére indultak. Szeptember 27-én érték utól a zsákmánnyal és foglyokkal visszatérő törököket, amint azok éppen a Murafolyón, Herbordfa mellett igyekeztek átkelni. A kibontakozott öldöklő küzdelem alig másfél óra alatt eldőlt, mivel az üldözőknek csak lovasságuk volt, s így a török ágyúk rettenetes mészárlást vittek végbe közöt-

tük. E harcokban a kanizsaiak parancsnoka, Huszti György alól is kilőtték a lovát, majd számos társával együtt Konstantinápolyba hurcolták fogságba.⁹

Buda elfoglalása után két évvel, az 1543–1544-es esztendőben a török újabb, jól előkészített hadjáratot indított a magyarországi végvárok egy részének elfoglalására. E harcok során csapatai egymás után tűzték ki a félholdas zászlót Pécs, Szekszárd, Simontornya, Fehérvár és Tata várának bástyáira, sőt Ulema pasa Csáktornyát és Kanizsát is megtámadta, de ez utóbbiak bevételével nem boldogult. 1542-ben ugyanis I. Ferdinánd Zala megye főispánjává Zrínyi Miklós horvát bánat nevezte ki, s az ő személyében valóban kiváló katona vette kezébe a dél-dunántúli törökellenes harcok irányítását.¹⁰

Zrínyi és Nádasdy mindent megtettek, hogy Kanizsát jól felkészítsék a soron következő török ostromokra, ezért 1548-tól minden évben nagy mennyiségű élelmiszert és lőport halmoztak fel a várban. Ismeretes volt ez a többi dél-dunántúli várkapitány előtt is, akik többször kértek segítséget a kanizsai parancsnoktól. Így 1549-ben Horváth Markó szigetvári kapitány levélben kérte Nagy Máté kanizsai tiszttartót, hogy küldjön élelmet számukra, mert a törökök a környékről mindent elvittek: „Nemes vitézlő és énnekem

3. ábra. Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamás felesége.

bizodalmas uraim, barátaim . . . ezt írhatom ti kegyelmeteknek, hogy mostan itt szomorúságban vagyok, egy oka ez, hogy pénz nélkül igen szűkölködünk, másik oka az, hogy mostan itt szükségben nagyban vagyunk, mert az terek mindenütt megkiáltatta, hogy ide semmi élést be ne hozzanak, az utakat pedig minden felül igen állják, . . . annyira, hogy semmi élést ide be nem mernek hozni.”¹¹

1554-ben Kerecsényi László szigetvári kapitány újból segítséget és élelmet kért Kanizsáról Csányi Ferenc tiszttartótól, mert tartalékai a harcok során teljesen kifogytak. A pécsi és az eszéki törökök ugyanis Bayram bég vezetésével 14 ágyújukkal megostromolták Szigetvárt, és Perneszy Egyed hadnagyot is megölték.¹²

Zrínyi állandó katonai előkészületei nem voltak hiábavalók, hiszen szinte mindennap arról érkeztek hírek, hogy a török egyre újabb területeket foglalt el és a nagyobb várak bevételére készül. 1553. március 13-án keltezett levelében a csurgói udvarbíró azt jelentette Zrínyinek, hogy a közeljövőben Bayram bég seregéhez várják a budai és a boszniai pasákat, akiknek a segítségével előbb Szigetvárt akarják bevenni, majd azt követően rögtön Babócsát, Szentgyörgyvárt és Kanizsát veszik ostrom alá. Ugyanerről a szándékról tanúskodik a pécsi bég 1555. december 20-án írott levele – amely a kanizsai vitézek kezére került –, mivel ebben szigorúan utasította a török tiszteket, hogy mihamarabb végezzenek a dél-dunántúli várak bevételével, ezért cserébe nekik ígérte Kaposvárt, Korotnát, Babócsát és Kanizsát. Ezzel magyarázható, hogy Szele Jakab kanizsai tiszttartó arra kérte Orosztony Péter szenyéri és Dersffy Ábel korotnai kapitányokat, hogy azok állandóan értesítsék a török mozgólódásairól.¹³

A kanizsai kapitány óvatossága és ébersége egyértelműen indokolt volt, mivel az 1555-ös esztendőben egy sor kisebb dél-dunántúli vár török kézre került. Ekkor esett el Kaposvár is, amelyet a harciasságáról hírhedt Tojgun budai pasa foglalt el a szeptember 4–7-i ostromot követően. Kaposvár eleste felettébb váratlanul érte a kanizsai őrséget, mivel a két vár erőssége és fekvése megközelítően azonosnak számított az 1550-es években.

A somogyi végvárak egy részének eleste 1555-ben nem kis gondot jelentett Nádasdy Tamás számára, hiszen a török terjeszkedés egyre közelebb került Kanizsához. Nádasdy – akit az országgyűlés időközben a du-

nántúli részek főkapitányává nevezett ki – éppen ezért jelentős előkészületeket tett a várható török támadás kivédésére. Ez hamarosan be is következett, ugyanis 1556 tavaszán a boszniai pasa csapataival átkelt a Száván, és Krupa, valamint Kosztajnica vára ellen vonult. Ezek helyőrsége azonban mindaddig derekasan helytállt, amíg a felmentő sereg Zrínyi Miklós vezetésével meg nem érkezett, s visszavonulásra nem kényszerítette az ostromlókat.¹⁴

1556 májusában újabb jelentős török csapatösszevonásokra került sor, amikor a pécsi és a babócsai bég, továbbá az új budai pasa, Hadim Ali csapatai ostrom alá vették a Horváth Márk által védett Szigetvárt.¹⁵ E vár stratégiai fontosságáról a kortárs Forgách Ferenc váradi püspök Emlékiratában ezt írja: *„Ezt az erődöt Ferdinánd nagy igyekezettel, nem azzal a szándékkal építtette, hogy csak Magyarországnak azt a vidékét védje, hanem mert helyzeténél fogva három tartomány érdekeit nagyban szolgálta. Mert a Dráva túlsó oldalán már Szlavónia kezdődött, és Kapronca, a legközelebbi szlavóniai vár, Ferdinánd fennhatósága alá tartozott. Stájerországot a szigeti tájtól nem meszse a Mura folyó . . . választotta le, amely Zákány községnél ömlik a Drávába. Ausztria sem volt innen meszse.”¹⁶* Éppen ezért a király – a török támadásról értesülve – Nádasdy Tamás nádorra bízta Szigetvár felmentését, *„melléje adván 6000 német gyalogost és Nikolaus von Polbail bárót 1000 újonnan toborzott magyar lovassal. Ehhez csatlakoztatta még a szomszédos – győri, pápai és egyéb – őrségek katonáit, majd királyi rendelettel felszólítván Zrínyi Miklós grófot, a horvát részek parancsnokát, úgynevezett bánját, egy bizonyos napra Kanizsára gyülekeztet mindenkit. Itt részint a királyi rendelkezés alapján a stájerországi*

Grazból szállított ágyúk, részint egyéb szükséges dolgok várásával töltötték el kilenc napot . . . A tizedik nap egyesítvén valamennyi nemzet lovas és gyalogos csapatait, útra kelt, és négy napi menetelés után Babócsa vára alá érkezett, melyet a mieink az előző évben az ellenség kezére adtak.”¹⁷ A Nádasdy és Zrínyi vezette mintegy 10 ezer főnyi sereget az a szándék vezérelte, hogy elvonja a 30 ezres török ostromló csapatot Szigetvár alól. Ekkor írta a szinte teljesen kiürült Kanizsa tiszttartója, Szele Jakab Nádasdy Tamásnak: *„Ha Szigetet a török megveszi (mit Isten ne adjon!), ide miránk akar jönni. Aminémű jelt pedig Berzencéhez és Csurgóhoz hallok és értek, nem lesz szüksége a töröknek azok alatt késni. Semminemű viadalhoz való szerszám nincs itt. Ez a vár főnép nélkül igen szűkölködik. Te nagyságod küldessen pattantyúst, aki tud laptákat csinálni. Egy van nekünk, ez is Szigetből rekedt itt. Te nagyságod vetessen Bécsben vagy ötezer lapdába való puskákat . . .”¹⁸*

Szele Jakab riadalma korainak bizonyult, Nádasdy és Zrínyi számítá- sa ugyanis bevált: a törökök július 21-én felhagytak Szigetvár negyven napja tartó ostromával és Babócsa felmentésére indultak. A két ellenséges had közötti első jelentősebb összecsapásra másnap került sor, amikor Zrínyi nyolcszáz huszárával nyolc alkalommal szorította vissza a Rinya folyó mocsarain átkelni akaró ellenséget. *„Midőn a nádor tudomást szerzett a basa közeledtéről, a lovasok egy részét nyomban kiküldi – írja Forgách Ferenc Emlékiratában –, hogy derítsék fel a hadi helyzetet és tegyenek neki jelentést. Azok*

4. ábra. Sárvár látképe a XVI. század közepén.

megtudták, hogy a törökök gázlót keresnek, hogy átkelhessenek, és a folyó túlsó partján harcba készen sorakoznak. Ezt megtudván a bánt a stájer, karintiai és krajnai zsoldosokkal, valamint 800 főnyi magyar lovassággal az ellenség fogadására küldi, hogy akadályozza meg az átkelést . . . az ellenség eleinte merészebben nyomult a mieink ellen. De ezek nemcsak hogy bátran ellenálltak, hanem még vissza is vetették őket, és oly kívánatos sikerrel folytatták a harcot, hogy az ellenséget nem is egyszer a folyó túlsó partjára vetették vissza . . . Folyt a harc ez nap tizenegy órától éjszakáig, sok ellenség elesett, még többen a folyó iszapjába merültek.¹⁹

A túlerőben levő ellenséges had azonban másnap mégis átkelt a Rinya folyón, s az egyik török csapatot megkerülve a magyar sereget a keresztény táborra ütött. Ekkor Zrínyi huszájaival bátran felvette velük a küzdelmet, majd megszalasztotta őket. „Így végződött az az ütközet, amelyben . . . négyszáz vagy még annál is több ellenség esett el a harcban, vagy fulladt a mocsárba, hatszáznál többen sebesültek meg. A mieink közül kétszázhetven fejet raktak a basa sátra elé, mintegy harmincan estek fogságba, a magyarok közül alig negyvenen maradtak ott, köztük Nádasdy Jakab, a nádor testvére, szépreményü ifjú . . .”²⁰

Ezek után a magyar csapatok Berzencén át Kanizsára vonultak vissza, ahol több mint egy hónapig tétlenül várakoztak, mivel Ferdinánd főherceg csak ekkorra érkezett meg, hogy átvegye a fővezérséget. Könnyű elképzelni, hogy ez idő alatt a zsold nélküli idegen katonák milyen szörnyű pusztítást vittek véghez a zalai falvak lakosságának körében. Idézzük fel ezzel kapcsolatban ismét Forgách Ferenc Emlékiratát: „Mikor a német katonaság Kanizsa környékén hosszabban időzött, miközben az elfoglaltság hiánya is követelődzövé tette, meg a zsold elmaradása is bomlasztotta a katonai fegyelmet, elmondhatatlan kicsapongásra és züllésre adta a fejét: a falvakban és a szőlőkben húszt mér földnyire is csapatosan kószáltak, a népet mindenfelé fosztogatták, ütötték-verték, jószágait ragadozták, sem korra, sem nemre nem voltak tekintettel, sőt a parasztoktól elhurcolt élelmet a táborba hordták és azzal kereskedtek. Az emberek végül már nem tűrték ezt a gyalázatot, hanem a hegyekben és az erdőkben maguk is összeverődtek, az útszorosokban meglesték a fegyveres katonákat, és amint szokás szerint zsákmánnyal megrakodva haladtak, üldözőbe vették, kifosztották,

végül le is öldösték őket, és így álltak rajtuk bosszút az elszenvedett sérelmekért.”²¹

Végre szeptember elején Ferdinánd főherceg is megérkezett Kanizsára 6000 főnyi cseh–morva lovasságával, megközelítően ugyanakkora gyalogságával, majd a Nádasdy és Zrínyi csapataival egyesített sereg két hét múlva a török kézre került somogyi várak visszafoglalására indult. Így először Korotna várát vették ostrom alá, ahol az idegen zsoldosok brutális kegyetlenséggel mészárolták le a megadásra kényszerített török helyőrség katonáit.

Korotna bevételét követően jelentősebb harc nélkül tudták visszafoglalni Szentlőrinc, Görösgál, Sellye és Szentmárton várait. Ezzel a hadjárat elérte célját, hiszen egy sor erőseget sikerült felszabadítani a török uralom alól, s egyúttal megvalósult a stratégiai szempontból döntő fontosságú Szigetvár felmentése is.²²

Kanizsa új kapitányának, az 1557-ben kinevezett Tahy Ferencnek nemcsak a vár körül portyázó török könnyűlovasság ellen kellett megvédeni a vidéket, de gondot jelentett számára a környéket fosztogató szabadhadjúk megfékezése is. Ezek a fegyveres csapatok állandó rettegésben tartották a környék lakosságát, mivel akcióikat bestiális kegyetlenséggel hajtották végre. Forgách Ferenc leírása szerint: „. . . jobbadára csak abból éltek, amit raboltak, de ha törökre akadtak, rendszerint igen keményen harcoltak. A törökök annyira gyűlölik ezeket az embereket, és annyira haragsznak rájuk, hogy egyet sem szoktak életben hagyni közülük, a foglyokat pedig a legszörnyűbb kínzások közepette végzik ki, ezért aztán állhatatosan kell harcolniuk, vagy ha nem harcolnak, a keresztényeket zsákmányolják. De főleg a kaposújváriak oly megátalkodottan kegyetlenek voltak, hogy a keresztény parasztokat kínzással kényszerítették pénzük odaadására . . . Voltak, akik vasfűróval lyukasztgatták át a férfiaknak a lábuk szárát, nőknek a mellét, és a kegyetlenkedés semmiféle módját sem mellőzték, csak hogy pénzt csikarjanak ki.”²³ Ezért Tahy Ferenc és Zrínyi Miklós még 1557 nyarán 400 katonájukkal vonultak ellenük és a fosztogató szabadhadjúk csapatait egymásután semmisítették meg And, Marótvár és Kálmánca közelében. Az elfogott haramiákat nyomban karóba húzták vagy elevenen a földbe ásták őket.²⁴

5. ábra. Nádasdy-cimer a sárvári vár udvarán.

1557 őszén nagyszerű fegyvertény fűződött Tahy Ferenc nevéhez, aki 800 lovasával Babócsa mellett lest vetett a pécsi Ali pasa és Amrat bég csapatainak, amelyeket néhány óra leforgása alatt szinte teljesen megsemmisített. Az ütközet során a törökök állítólag 1000 katonájukat és 600 lovukat veszítették el, de ezen kívül néhány ágyú és számos lőfegyver is a magyarok kezére került. A győztesek Berzencén és Csurgón keresztül Kanizsa várába siettek, ahol háláadó istentiszteletet, majd pedig nagy ünnepséget rendeztek.²⁵

A harcok azonban változó szerencsével folytak, amit jól mutat az is, hogy még 1557 őszén Kanizsa majdnem a török kezére jutott. Tahy Ferenc ugyanis a várőrség egy részével Belovárra lovagolt, s amikor a pécsi törökök erről értesültek, elhatározták, hogy a parancsnok nélkül maradt őrséget kicsalják a várból és Réce mellett lest vetnek neki. A tervnek megfelelően egy 20–30 főnyi kisebb csapatot (az úgynevezett martalékot) közvetlenül a várfalak alá küldték, akik hangos szóval szidalmazni kezdték a kanizsaiakat. Erre azok egy része – Sárkány és Kormos nevű hadnagyaik vezetésével – üldözőbe vette a törököket, és amikor Réce közelébe értek, azt vették észre, hogy törbe csalták őket. A kanizsaiak végül is egy heves rohammal kivágták magukat az ellenség gyűrűjéből és minél hamarabb a várba igyekeztek visszajutni. A várfalak alatt azonban a török derékhadba rohantak, s így két tűz közé szorulva elkeseredett harcba kezdtek. A várbeliek látva társaik szorult helyzetét, mintegy 200 főnyi lovasságot küldtek a megsegítésükre, amelynek támogatásával végül megfutamították a törököket. A kanizsaiak győzelme azonban felettébb kétes értékű volt, mivel 80 halott és 240 sebesült jelezte a harcok rendkívüli hevességét.²⁶

A Récsé melletti török lesre válaszul Tahy Ferenc előbb Korotna, majd Kálmánca, Szentlőrinc és Csurgó mellett vert szét kisebb ellenséges erőket, s ezekért a sikeres akciókért 1560-ban az uralkodótól Öreglakot és Balatonberényt kapta jutalmul. A kanizsai kapitánynak ugyancsak jelentős része volt a hírhedt hegyesdi török vár elleni támadásban, amikor 1561. április 4-én Magyar Bálint fonyódi, Gyulaffy László csobánci és a Nicolas Salm vezette győri helyőrség katonáival 10 napi ostrom után bevették a gyűlölt erődöt. Hegyesdi török parancsnokát fogolyként Bécsbe szállították, majd a vár falait a környékbeli lakossággal földig romboltatták le.²⁷

Az 1560-as évek elejétől Arslán pécsi pasa rendszeresen megtámadta a kanizsai és a szigetvári végváriakat, sőt 1562 tavaszán a Dráván túl, Monoszlónál palánkvárat kezdett építtetni, hogy onnan mindenkor szemmel tarthassa a portyázó magyar helyőrségek katonáit. Erről Zrínyi Miklós, a szigetvári kapitány megbízható kémeitől hamarosan tudomást szerzett, ezért az Arslán pasa elleni közös katonai akcióra szólította fel Kanizsa és Babócsa várának parancsnokait. Ennek megfelelően a fenti három helyőrség egyesült katonasága olyan váratlanul lepte meg a törököket, hogy azoknak még csapataik hadrendbe állítására sem maradt idejük, s így rövid, de annál hevesebb küzdelem után kénytelenek voltak megfutamodni.²⁸

1566 szeptemberében a kanizsaiakat nagyon lesújtotta Szigetvár török kézre kerülése, mivel legnagyobb igyekeztük ellenére sem tudtak segítséget nyújtani Zrínyi Miklósnak.²⁹

Ebben az időben ugyanis Tahy Ferencet a várőrség nagyobb részével az uralkodó a győri táborba rendelte. Zrínyi György vicekapitány – a „szigetvári hős” fia – azonban nem indulhatott apja megsegítésére, mivel neki akkor Kanizsa védelmét kellett irányítania.

Szigetvár török kézre kerülését követően, 1566. szeptember 15-én Szokoli Musztafa budai beglerbég Zrínyi levágott fejét I. Miksa (1564–1576) császárnak küldte el, aki udvari orvosával azt bebalzsamoztatta. A levágott fejet ezt követően előbb Kanizsára vitték, ahol a Ferenc-rendiek templomában három napig közszemlére tették, majd nagy pompával Csáktornyára szállították, s ott a családi sírboltban Zrínyi első felesége, Frangepán Katalin mellé temették el.

1567 nyarán aztán újabb csapás érte a kanizsaiakat Tahy Ferenc halálával, akinek a helyére Zrínyi Györgyöt neveztek ki. Az új kapitány azonban csak rövid ideig töltötte be ezt a tisztét, mivel Keglovits Péter halála után ő lett a csáktornyai vár tulajdonosa, s ezért lemondott a kanizsai parancsnokságról. Zrínyi Györgyöt követően Kanizsa élére a XVI. század közepének egyik legkiválóbb végvári tisztjét és leghíresebb bajvívó katonáját, Thury Györgyöt neveztek ki, aki rendkívüli harci erényeivel már ezt megelőzően is számos ütközetben kitűnt, ezért Miksa császár Pozsonyban lovaggá ütötte.³⁰

Várerődítési munkák

A török csapatok meg-megújuló támadásai már az 1550-es évek közepétől arra kényszerítették Nádasdy Tamást, hogy a várat megerősítse és egy esetleges hosszabb ostromra is felkészüljön. Therjék Tamás, aki a maga korában híres építőmester volt, ezt jelentette Kanizsáról 1555. október 6-án: „Az közfalnak czövekeit és gerendáit felverettem vala, félig fel vagy rakva, az kik látják mind dicsérik. Lövőhely két helyen leszen rajta: a víz-szinten, s azon felül.”³¹

Ezek az erődítési munkák szakadatlanul folytak, így előbb Szele Jakab tisztartó irányításával 1567 tavaszáig, majd az azt követő évtizedben is. Szele Jakab 1558-ban keltezett levele szerint: az építőmunkások a palánkfalak és a bástyák földdel való feltöltésén dolgoztak, de

6. ábra. Zrínyi Miklós gróf, a „szigetvári hős”.

7. ábra. I. Ferdinánd német-római császár és magyar király.

nem lévén elég vasszegük, a kötésekkel kissé hátramaradtak. A következő év januárjában pedig azt jelentette Kanizsáról Nádasdy Tamásnak, hogy a Rajky-bástya és a mellette húzódó palánkfal feltöltését elvégezték, s befejezték a kapu melletti bástya felépítését is. Ez utóbbi vastagsága – a tisztartó jelentése szerint – kívülről 3 öl, belső oldalán pedig 2 öl. Szele Jakab leveléből kiderül, hogy a Szalay Lénárt és a Máté diák bástyái között húzódó falakat is megfonták, továbbá a szükséges „lövő-

8. ábra. Nagy Szulejmán szultán. Dominicus Custos metszete a XVI. századból. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

helyeket” is kialakították. „*Ha mívesünk volna – írja a tisztartó – bástyát, s az falt kellene töltenünk földdel. Továbbá az szegénységnek enniök és inniök kell adnunk, kívül szaporább és istenesb léssen. Az tavali műnek szaporasága is attól vala, hogy ebéden, vacsorán 2–2 tál étket adtunk a szegénységnek és ferestekenbe [ti. reggelire] és időközben bort és kenyeret adtunk nekik. Továbbá, ha az gonosz út engedí, hogy az palánk-karófát behordhatnám, az Huszár Pál bástyáját is megbéleltetném ez farsangba, de gonosz útja vagyon az fahordásnak.*”³²

Szele Jakab fenti jelentése is jól bizonyítja, hogy Kanizsa úgynevezett magyar módra épített vár volt, azaz minden része a legkönnyebben beszerezhető építőanyagokból, fából és földből készült. Erről tanúskodik Wessenstein császári építőmester 1570-ben készített jelentése – az akkor már királyi tulajdonba került végvárról –, miszerint Kanizsának sövényépítéssel készült palánkfalai és földdel töltött öt bástyája van.³³

Egyébként az adott időszakban a magyar palánkváraknak három típusa alakult ki. Közülük a leggyengébb a hegyes, vékony, egymás mellé állított karókból készült úgynevezett *latorkert* volt, amely elsősorban a rablók távoltartását szolgálta. Közepes erősségűnek számított a duplasor gerendákból álló, fűzfavesszővel összekötött, *levert palánk*. Ilyenkor két sorban erős gerendákat ástak a földbe, az oszlopokat hajlékony vesszőkkel egymáshoz fonták, majd a közöttük levő üreget földdel töltötték meg. Ezután az oszlopokat erősítő vesszőfonást sárral tapasztották be, a tetejét pedig zsindegyel fedték le. Legerősebb az úgynevezett *rótt palánk* volt, amelyet leggyakrabban bástyák készítésénél alkalmaztak. Ilyen esetekben nem fűzfavesszővel fonták át az oszlopokat, hanem a földbevert vastag cölöpüket vaskapcsokkal kötötték össze. Kívülről ez a palánk

szinte „kőfalnak” látszott, ugyanakkor azonban a fa rendszerint hamar elkorhadt, s így állandó javításra szorult.³⁴

A palánképítkezést Takáts Sándor „magyar építési módnak” tartotta, mivel az állandó törökellenes harcokban az ország minden részén általánosan alkalmazták. Gyakorlatilag ilyen palánkvárnak tekinthető Kanizsa is, amelynek sövényépítéssel (földből és fából) készült bástyái voltak. A viszonylag olcsón felállított palánk kitűnően megfelelt feladatának, hiszen az ellenséges ágyúgolyó a földtöltésbe behatolva bennmaradt anélkül, hogy a falakat olyan könnyen meg tudta volna rongálni, mint például a követ. A palánkváraknak ugyanakkor számos gyengesége ismeretes, így, ha az ellenséges ágyúval rézsút lövette azt és leverette róla a külső sártapaszt, könnyen felgyújthatta a falak faanyagát.³⁵

A várak építésének és karbantartásának legfőbb eszköze – így Kanizsa esetében is – a környező jobbágyság ingyenmunkája (gratuitus labor) volt. Az országgyűlés határozatainak megfelelően, váraink fenntartásához a megyék jobbágyai hordták a földet, égették a meszet, kovácsolták a hatalmas kapcsokat, szögeket, és ők döngölték a földtöltéseket, s vonták be agyagtapasszal a falak külső részeit is. Az ingyenmunka mennyiségét az országgyűlésnek kezdetben évi 6, majd 1567-től 12 napon állapította meg. Az előírt rendelkezések természetesen jelentős terhet róttak a jobbágyságra, hiszen hiába szabályozta a törvényhozás az ingyenmunka nagyságát, szükség esetén a török és a magyar végvárak szinte tetszésük szerint használták fel a környék lakosságának munkaerejét. A jobbágyság tehát nemcsak a várépítkezések nagy részét végezték el, de sokszor ők adták a szükséges építőanyagokat is, ezen kívül a rájuk kivetett adókkal és természetbeni szol-

gáltatásokkal járultak hozzá a végvári rendszer fenntartásához.

A dél-dunántúli törökellenes küzdelmekben először a már korábban megépített nagyobb várakat erősítették meg, de a továbbiakban sor került a kisebb várkastélyok, udvarházak, egyedülálló tornyok és a falakkal körülvett templomerdők korszerűsítésére is.³⁶ Ahol egykor nem volt belső és külső vár, ott a palánk megépítésével egyidőben ez utóbbit is igyekeztek létrehozni. A külső palánk ugyanis távoltartotta az ostromló hadakat és nagyban megnehezítette a kővár lövetését.³⁷

A löfegyverek, főként pedig az ágyúk elterjedése alapvetően megváltoztatta a magyarországi várépítéssel addigi rendszerét is. Így mindenekelőtt korszerűsíteni kellett a várakat, mivel a korábbi vékony falak és magas tornyok már nem tudtak ellenállni az ellenséges lövegek tüzerejének, továbbá alkalmatlanok voltak megfelelő számú tüzéség befogadására is. Ezért – az új haditechnikai követelményeket figyelembe véve – meg kellett változtatni a falak és a bástyák alakját, azaz a korábbi magas falak és tornyok helyére alacsonyabb, tömörebb építmények kerültek. Elterjedt a várfalak védelmére és az ellenség távoltartására kialakított belső földmagasítás, s a védelem most már nem a magasból a mélybe irányított ágyúzásokon alapult, hanem a vízszintes, oldalazó tűzön.

Az új védőművek emelése, ágyúállások létesítésére alkalmas, széles bástyák kiépítése hatalmas költséget és nagyfokú műszaki tudást igényelt. Megfelelő anyagi fedezet hiányában azonban a főurak nagyobb része képtelen volt ezt megtenni, ezért már az 1543. év 7. tc. joggal állapította meg, hogy a nagybirtokosok – a török állandó pusztításai miatt – nincsenek abban a helyzetben, hogy várakat megerősítsék. Ezzel Magyaríazható, hogy az 1550–1560-as években mindinkább az uralkodó vette át a végvárak fenntartásának gondját, bár még mindig szép számmal maradtak egyes földesurak kezén is, akik főként familiáris magánkapataikkal igyekeztek azokat megvédeni. Ugyanakkor az 1547. évi nagyszombati országgyűlés elhatározta, hogy mindazokat a kastélyokat és erősségeket, amelyeket a király beleegyezése nélkül építettek – régebbi intézkedések értelmében – el kell pusztítani. Majd 1548-ban rendeletileg kimondták a kevésbé hasznavehető várak lerombolását. Teljes rendszerességgel aztán

9. ábra. Kanizsa látképe. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

1556 – a bécsi Udvari Haditanács létrejötte – után indulhatott meg a tervszerű, nagyobb méretű várépítkezés, amelyet nálunk is főként itáliai hadmérnökök irányítottak.^{3,8}

A hatalmas építkezési költségek arra kényszerítették Kanizsai Orsolyát – férje halála után –, hogy kanizsai várát királyi tulajdonba adja. E fontos végvárért az uralkodótól Bormonostort, a Nyitra megyei Csejte várát és az ahhoz tartozó 3 mezővárost, valamint 10 falut kapott cserébe.^{3,9}

A kanizsai erősség a XVI. század közepén

Kanizsa vára egy megközelítően 200 magyar hold nagyságú szigeten feküdt, amelyet mocsaras, lápos terület vett körül. A korabeli erősség – egyes adatok szerint – ötszöget képezett, más forrás, mint a Giulio Turco itáliai hadmérnök által az 1560-as évek végén készített felmérés alapján, téglalap alaprajzú volt. (Ma már, újabb régészeti ásatások hiányában, lehetetlen e vitatott kérdést eldönteni, mivel az elmúlt évtizedekben ipari létesítményeket, középületeket emeltek a vár egykori maradványai fölé.) Az erősség mind-egyik sarkában jól kiépített, ágyúkkal védett földbástyák magasodtak. A *castrum* területét négy öl (kb. 8 méter) széles, 2 öl mély árok választotta el két részre, az ó- és újvárra. Ezen az árkon folyt keresztül egy kis patak, amit a vár körül futó hatalmas árkokon vezettek el. Az óvár jóval kisebb (megközelítően 35,4x38 m), de magasabb területen feküdt, mint az újvár, egyikből a másikba felszedhető, széles híd vezetett a torony kapun keresztül, ahonnan az őrszemek az egész környéket megfigyelhették.^{4,0}

Az óvárban (vagy belső várban) éltek a földesúr tisztjei családjukkal együtt, és a várórség. Itt állt a korabeli inventáriumban toronynak nevezett kastélyépület is, a Nádasdy-család, illetve később a király által kinevezett kapitányok főúri díszszel berendezett lakhelye. Ennek egyik szobájában „*vagyon négy szőnyeg, két öreg szekrény, két hosszú szekrény, három réz gyertyatartó, négy abrosz . . . A toronyban való boltban [boltozatos helyiségben] egy asztal, az nagy szobában egy asztal, az zöld szobában egy asztal, székek mindenestől az várban vannak XXI.*”^{4,1} A belső vár pincéiben az „*úr szőlőjén termett ó borok*”-at és új borokat tárolták.^{4,2} Az óvár keleti részében volt található a Ferenc-

rendiek emeletes klastroma, a templom, a fegyver- és élelmiszerraktár, a löportorony, továbbá a tömlőc épülete. Ebben állandóan számos török raboskodott, várva, hogy valaki kezesseget vállaljon érte, vagy sarcát kifizesse.

1563 novemberében Szele Jakab Nádasdy Tamáshoz írott levelében azt panasolja, hogy féltő, a rabok elpusztulnak a pestisben: „*miért hogy együtt kell őket tartanunk, ha egyikken rajta lesz, az többi is eldöglik tüle, itt pedig jeles foglyok vannak, az őrzésére is kevesen vannak.*”^{4,3}

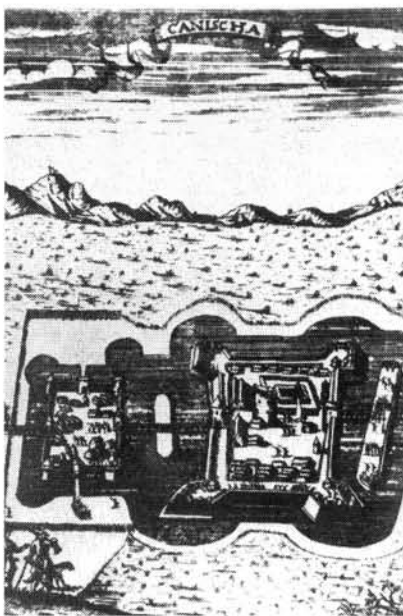
Az újvárban (vagy középvárban) laktak a kézművesek, a cselédség, itt álltak a műhelyek, az istállók, a pajták, a mészárszékek, a tűzifarakások, a széna- és szalmakazlak, illetve a temető. A sütő házban például a liszt mellett „*egy hordó etzet, ugyanott 6 szita, egy hosszú tekenő . . . egy nagy fejsze*” volt, míg „*az kovács házban vagyon két öreg verő, két vágó, négy fogó egy patkoló fogóval, két likasztó.*”^{4,4}

A kanizsai vár 1566. június 9-i teljes inventáriumát az alábbi kimutatás szemlélteti.^{4,5}

BELSŐ VÁR

- Malomház
- Szalonnásházban
- 21 hitvány pajzs
- Csépeház
- 2 sisak
- 2 pajzs
- 1 szablya
- 1 hegeszter
- 11 kopja
- 1 hitvány német kard

10. ábra. A mocsárral körülvelt kanizsai vár. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

- Kápolna
- Kisbolt ház
- Boltfolyosón
- 3 zászló kopja
- Sütőház
- Konyha

KÖZÉPVÁR

- Folyosón
- ágyú alá való kerek 10
- 2 ágyú alá való vasrúd tengelyével
- Belső várban az felső folyosón
- 29 kopja
- Belső bástya
- 47 kopjavas
- Az ágyú [agyú] szerszámoknak számai
- A felső folyosón nap esetén való porházban vagyon
- 4 számszerij
- 12 számszerij
- 68 puskapalack
- 9 fokos szekérhez való láncos szeg
- 61 puskaforma
- 54 puskamezek
- 35 puskagolyóbis
- 15 puskavesszőbe való vas
- 6 szakallab mezek
- 24 kosár laptha
- 67 tű laptha
- 10 szakallab tüzelő vasas vessző
- 3 öreg bőr porzsák
- 1 kis bőr porzsák
- 3 tarackhoz való forma
- 5 szakallab forma
- 2 vasmacska
- 1 vashorog kibe gonosz embert visznek
- 1 ládában egy kis bőrszakban tarackpor
- 4 vas tarackgolyóbis egy kender kötél
- 23 tonna tarack és puskaapor és egy 1/2 tonna por egy remek tarack vas szakadozott
- 17 szakallab golyóbis
- 14 laptha puska
- 23 szakallab
- 1 öreg tekenő
- 1 kis tekenő
- 1 földvágó vas
- A kápolna fölött való házban az felső folyosón, egy kasban vas chonkoly
- A kapunállók szobájában vagyon
- 3 szakallab
- Az folyosón ugyanott
- 1 tarack agy, vasazott, tengelyével egyetemben
- 1 rézdob
- 3 vas lámpás kivető
- 1 vasazott tarackhoz való agy tengelyével egyetemben
- A nagy szoba fölött
- 1 üres tarack agy, vasazott két kerekével

A thorony mellett való házban, kiben Wyda porkoláb lakik 66 vas nyelvű szakallab 17 fa nyelvű szakallab 2 vaslapát 2 lámpás	két kis hordóban kénkő szitált kénkő fél fazékkal öreg tarack golyóbis 208 közép tarack golyóbis 100 1/2 szakallab golyóbis 108 1/2 Ágyúk száma Az toronyban 1 tarack A nagy szoba fölött 1 tarack A szalonnás ház mellett 1 tarack	A molnárnak van búza 34 köből rozs 3 köből
A belső kapun 1 vas nyelvű szakallab 3 fa nyelvű szakallab	A belső várban 3 mozsár pattantyú egy seregbontó 3 szakallabbal egy eltörött vastarack rajta 1 öreg harang	A majorokban való számlálás Az Berken való majorban
A közép kapun 3 vas nyelvű szakallab 26 fa nyelvű szakallab 3 fél szakallab 3 puska 8 tarackhoz való szeg 1 törött szakallab 100 szakallab golyóbis egy bőr tartóban 5 szakallabhoz való palack 3 hegesterből csinált dárda 2 kaputoló dárda 5 porzsák 2 szakallabhoz való vessző 1 portörő szakallab 1 fekete ládában öreg tarack golyóbis 23 28 közép tarack golyóbis 228 szakallab golyóbis, ugyan- azon ládában vágó vas 1 1 lyukasztó vas 1 tarack forma	A nagy bástyában 4 tarack Az belső bástyában 4 tarack vagyon ottan az folyosón 2 tarack Az kenéz kapun 1 tarack vagyon ottan az belső bástyában 6 vasas kerék tarack alá való vagyon ottan 2 törött vasas kerék vagyon ottan 4 törött vasas kerék	ökör 64 negyedffy ökör tulok 9 negyedffy bika 2 harmadffy bika 2 agh bika 2 tavalyi ökör borjú 17 borjú ünő 31 meddő ünő 7 harmadffy növő tinó 9 negyedffy növő tinó 6 tavalyi növő tinó 13 egy idei ökör borjú 10 idei növő borjú 12
A közép kapu fölött való szobá- ban 7 szakallab 6 szakallab tisztító pálca vasas	Borok száma Szőlő borai 32 hordóban összesen 526 1/2 köből Hegyvám borok 22 hordóban 406 1/2 köből Ecet száma 10 hordó fewltew ecet 1/2 hordó ecet ágy 1 hordó	Az kanizsai majorban [eszközök felsorolása]
A kenéz kapun 8 fanyelű szakallab 64 szakallab golyóbis 1 forgó tarack tisztító 2 szakallab tisztító vasas 1 dárda	Kocsmákra kiadott borok száma Becsehel 1 hordó hegyvám bort 14 köből Hegyföld 1 hordó hegyvám bort 14 köből 5 pint Kanizsa 1 hordó hegyvám bort 24 köből 1 pint Pallér 1 hordó hegyvám bort 25 köből 2 pint Ujudvar 1 hordó hegyvám bort 23 köből 1 pint Gelse 1 hordó hegyvám bort 18 köből 2 pint Szepetnek 1 hordó hegyvám bort 18 köből Mykefalva 1 hordó hegyvám bort 19 1/2 köből 5 pint Összesen: 8 hordó 155 1/2 köből 16 pint	Gelsei majorban tojó tyúk 56 tyúkfyy 195 kakas 2 kappan 1 kikelő tyúk nagy tyúk alatt 50 lúd 25 lúdfyy 86
A kápolnabeli boltban fenyő szurok fél csöbörrel fenyő szurok fél atalaghal fenyő szurok egy kis hordóval		Marthonffalway majorban tojó tyúk 91 kakas 5 tyúkfyy 228 ewlös tyúk 15 kikelő tyúk alatt 233 lúd 34 lúdfyy 90
A középső folyosón való boltban por hordó (kis) 19 és 2 1/2 hordó másféle por 36 hordó 10 ón tábla 238 vaslapát 125 kővágó csákány 283 hegyes kapa 59 irtó kapa 22 vasasásó 20 csigára való istráng		Az új Tyúk majorban tojó tyúk 122 kakas 3 kappan 13 tyúkfyy 108 ewlös tyúk 3 vércse 15 öreg lúd 29 lúdfyy 47 vércsefy 38
Az toronyban 7 számszerj 21 számszerj nyele 1 kis atalagh 1 tarack agy vaszatlan	Liszt száma A belső várban az boltok alatt 5 germalben 406 köből 221 köből búza, 185 köből rozs 4 hordóban 73 köből 60 köből búza, 13 köből rozs	Disznók száma öreg disznó 120 harmadffy disznó 36 öreg kan 4 esztendős kan 12 böjti malacok 19
102 puska 1 szakallab palack 4 teknő 1 tarackhoz való láda 1 rosta 1 vaslapát 2 tarackhoz való kanál 1 tarack golyóbis 1 vasas tarack gyújtó páka	A Malomházban 8 hordóban búza liszt 188 köből 2 hordóban rozsgabona 75 köből	Méhek száma Ujudvaron vagyon 4 kass méz Sormáson vagyon 20 kas méz Molnak [malmok] száma Szentgyörgyön a Mura vizen 3 kerek malom Chakanban 2 kerek malom Pamlénban 2 kerek malom
	A Molnárnban [malmokban] való vám gabona száma Összesen: búza 177 1/2 köből rozs 92 1/2 köből (De ezt asszonyom a szűkölködők- nek disponálta).	

Ujudvaron 1 kerek malom
Gabonavetemény száma [holdsám szerint] Kanizsán 178 hold rozs 295 hold búza + 6 gabona hold Mikefalvai mezőn 12 hold búza 23 hold rozs Szepetneki mezőn 20 hold búza 27 hold rozs Marthonffalvai mezőn 150 hold rozs Gelsei mezőn 76 hold rozs 12 hold búza
Tavaszi vetemények száma Kanizsai mezőn 135 hold zab Ujudvari mezőn 65 hold zab Gelsei mezőn 119 hold zab 6 hold árpa 1 hold kender Szepetneki mezőn 14 hold zab 1 hold árpa 6 hold borsó Csicsai mezőn 2 1/2 hold len Berényi mezőn 1 hold len Marthonffalvai mezőn 14 hold borsó Kanizsai mezőn 12 hold borsó
Széna Szentpált 1 kazal széna Szentpétert 4 kazal széna Gelsén maradék széna Szentgyörgyön 3 kazal széna Ujudvaron 1 kazal széna Ujnépen 2 kazal széna Kanizsán az várban 1 kazal széna
Kertbeli vetemények száma Kanizsai kiskertben 102 ágy vöröshagyma 52 ágy fokhagyma 27 ágy petrezselyem 1 hold dinnye

Az Inventáriumba adatott pénzt tizen 473 forintot és 48 pénzt.

Miután áttekintettük az ó- és újvár tartozékait, térjünk át a bástyák és

kapuk ismertetésére! Mint már utaltunk rá, Kanizsa várát vastag palánkfal vette körül, a hatalmas földbástyákon pedig általában három, de szükség esetén 6–8 ágyút is elhelyezhettek. A várfalon belül mintegy 10 öl széles, téglával és kavicsal kirakott út vezetett körbe. Kívülről, a várfalaktól nem messzire húzódtott az állandóan vízzel teli árok, s ezen túl már csak a Bajcsáig terjedő, süppedős mocsár volt látható, amelyet a Kanizsa-patak vize táplált és távolabbról egy nagy tónak látszott. A mocsáron át fából kirakott út vezetett a várba, amit veszély esetén gyorsan fel lehetett szedni.

A bástyák többféle célt szolgáltak: megfigyelőhelyek és lakóhelyek is voltak. Minden magyar várban, így Kanizsán is megtaláljuk a doboló (vagy virasztó, strázsáló) bástyát, ahol a rézdobokat tartották az ellenség közeledésének és a kapunyitásnak jelzésére. A bástyák egy részében éléstár és raktár állt, de a kapuállóknak is itt volt a szállásuk.

A bástyák a magyar módra épült várakban vagy a várkapuk mellett voltak, vagy közvetlenül ezekből nyíltak a kapuk. Ez utóbbiak száma a vár nagyságától függött, s a legtöbb erősnél – a hármass rendszernek megfelelően – három kaput találunk. Ahány nagyobb kapuval rendelkezett a vár, rendszerint annyi porkoláb volt benne, mivel minden kapu őrzését külön porkolábra bízták. A kapunyitás és -zárás háromszoros „Jézus!” kiáltással és a sereg dob verésével történt. A kapukulcsokat a porkolábok vették magukhoz, akik éjjel senkit sem bocsátottak be a várba.⁴⁶ Ezt a tiszteletet az 1560-as évek közepén egy Vida nevű személy töltötte be Kanizsán, aki a torony melletti házban lakott, és több olyan, Nádasdy Tamáshoz írott levelet ismerünk, amelyeken az ő névalírása is szerepel. 1567-ből származik az a jelentés, amely szerint: „Nagycsütörtökön hoztunk volt egy janicsárt ide, kit Benedök uram [Szalay Benedek] az te nagyságod számára foglala tölünk . . . ezért nagyságodnak könyörgönk, nagyságod hadná békét vele, had adnánk el, mert im minékönk másfél száz forintot adnának érte. Ha nagyságod el akarja venni, nagyságodnak odaengedjük az másfélszáz forintért. Nagyságodtul kegyelmes választ várunk . . . Ez levél költ Kanizsán, csütörtökön, anno domini 1567.

Nagyságod szegény szolgálói:

Némöt György,
Thük Benedök,
Zalay Pál,
Bogdán Dömötör,

Nagy Benedök,
Vida porkoláb,
Rüsköchy Miklós,
Sarzegy Péter.⁴⁷

Szalay Benedek tisztartó Nádasdy Tamáshoz írott levelében szintén említést tesz Vida porkolábról: „Az ki török felől irtam vala nagyságodnak, nagyságod is irt vala énnekem, hogy bebocsássam, im felküldtem Wida porkolábtól, mert az sarcolása teszen úgy mint ötszáz forintra való sommát. Itt olyan török nincsen, ki kezes lenne érte, ha Piri aga [Lufti bin Piri koppányi aga] kezes lenne érte, nagyságod akarujából bebocsátnám . . .”⁴⁸

A magyar vártartás szerint az újonnan fogadott katonák a vár kapujában tették le esküjüket. A már idézett 1566-os inventárium Kanizsán a „belső”, a „közép” és a Kenéz kapuról tett említést. Ez utóbbin 1 tarack, 8 fanyelű szakálláb (szakállas puská) és hozzávaló 64 golyóbis volt található.⁴⁹

A korabeli források arról tanúskodnak, hogy a kanizsai őrség az 1550–60-as években szinte teljesen fizetetlen volt. Egy 1556-os zsoldjegyzék szerint: „Anno domini 1554 Szent Mihály napján [szeptember 29] kezdetett uraim [a huszárok közhasználatú megszólítása] fizetése Kanizsán az naptul fogva pünkösöd hónap XXI. napjáig, in anno 1556 az hónapot 30 napra számlálván teszen huszonegy hónapot.

Az huszonegy hónap alatt fizetem az lovagnak [lovasnak] tizenhét hó pénzt, az gyalognak fizettem tizenyolc hóra.

Immár kire az lovagnak nem fizettem teszen négy hónapot. Az gyalognak hármat . . .

*De azelőtt hol és mely nap fizetnek nekik, arrul semmi lajstromot nem láttam.*⁵⁰

1557 júliusában a Kanizsán szolgáló tizedesek az alábbi levélben kértek segítséget Csányi Ákos várnagytól: „Vitézlő Urunk, örökké való szolgálatunkat ajánljuk mint urunknak. Ez mostani pénzt kit kegyelmed adott volt, jól tudja kegyelmed minemű drágaságban vagyunk, azt még annak előtte elköltöttük . . . immár egy néhányak mind felkeltenek, hogy mind elmenjenek, de mégis tartóztatnók, de immár nem tarthatjuk [ti. őket], mind velök egyetembe meghalunk éhen.”⁵¹

A kért segítség bizonyára késett, mert ezt követően a kanizsai „lovások és gyalogosok fejenkint” fordultak Csányi Ákoshoz: „Könyörgünk te kegyelmednek, az nagy Istenért, hogy te kegyelmed viselné gondunkat az fizetés felől, mert Isten után csak te kegyelmedben vagyon bizo-

dalmunk. Jelentjük azért az te kegyelmednek, hogy vagyunk megmondhatatlan fogyatkozásban költség nélkül . . . egy pénzünk sincsen, hanem kényszerítetünk marhákat [javainkat] zálogon hanni, ruhánkat is, de arra sem találunk pénzt, a gyalogok közül sokaknak arra jutott ügyök bennünk, hogy házrul házra járnak mint egy koldusok . . .”⁵²

Egy 1564-es leltár alapján tudjuk, hogy Kanizsa várában és a hozzá tartozó majorságokban mintegy 100 főre tehetjük a vármép létszámát, s közülük harmincketten végeztek katonai, illetve egyéb irányító (gazdatiszt, udvarbíró, porkoláb stb.) tevékenységet, a többiek pedig mint mesteremberek (kovácsok, ácsok, pékek, szakácsok, molnárok) és szolgák dolgoztak. Az 1568-ból származó összeírás már csak 85 főnyi személyzetet említ, akik közül 53-an tevékenykedtek közvetlenül a vár falain belül. Természetesen, nagyobb hadiesemények idején jóval jelentősebb létszámú katonaság teljesített szolgálatot. Egy 1556-os kimutatás szerint Kanizsán 500 huszár és 500 gyalogos szolgált havi 4889 forint szolddal.⁵³

A kanizsai váruradalom

A továbbiakban célszerűnek látszik megismerni a kanizsai vártartomány gazdasági jellemzőivel: azaz mekkora szántóföld és hány falu tartozott hozzá? A várbirtok jövedelme ugyanis az adott időszakban számos forrásból tevődött össze, így annak nagyságát a várföldek termése, a hegyvám, a bortized, a malmok bevételei, a majorságok állatállományából származó hasznok, továbbá a környékbeli jobbágyság pénz- és természetbeli szolgáltatásai határozták meg.

A levéltári források 1568-ból arról tanúskodnak, hogy a kanizsai erősséghez ez idő tájt 35 falu tartozott 348 főnyi lakossággal, akik közül 290 jobbágy (colonus) és 58 zsellér (inquilinus) volt.⁵⁴ A vártartomány lakossága azonban az állandó törökellenes harcok következtében folyton csökkent, amit az is bizonyít, hogy az 1530-as urbárium adatai szerint Kanizsához még 36 falu tartozott, 1805 főnyi lakossággal. A 33 évvel későbbi, 1563-as összeírás már csak 31 falut és 697 jobbágyot, illetve zsellért említ, akiknek a száma 1568-ban – a vár királyi tulajdonba kerülésének időpontjában – 348-ra csökkent. A váruradalom népességének kategóriáit, és létszámának alakulását a következő táblázat szemlélteti.⁵⁵

	1530-ban	1563-ban
egésztelkes	10	4
féltelkes	453	109
negyedtelkes	1330	258
nyolcadtelkes	12	3
jobbágy, ismeretlen teleknagysággal	–	50
zsellér	–	107
teljesen nincstelen	–	45
mentességet élvez	–	121
	1805	697

A XVI. század közepétől a kanizsai vártartomány lakossága körében egyre nagyobb gazdasági (vagyoni) differenciálódás figyelhető meg, amit a fokozódó zselléresedés és a pauperizáció jelez. Mindez kétségtelenül összefügg a Nádasdyak saját kezelésben levő majorsági (alodiális) birtokainak növekedésével. Kanizsán az 1566-os összeírás öt majort nevez meg: a Berken való majort, a Kanizsai, a Gelsei, a Martonfalvai és az új Tyúk majort.⁵⁶

A továbbiakban a kanizsai váruradalom két, 1563-ból illetve 1568-ból származó urbáriumát idézzük.⁵⁷

1563			1568	
Oppidum Kanysa				
colonus sessionalis telkes jobbágy	31		colonus	inquilinus
inquilinus zsellér	12		17	11
Pamlyn				
colonus	inquil.	többi	colonus	inquilinus
11	4	7	6	–
Gelse nunc penitus deserta [puszta]				
49	11	8	2	–
Ujudvar et Sygarth				
52	–	27	10	–
Wynep [Ujnép] deserta				
17	4	4	1	–
Almazegh in parte combusta [részben fölperzsel]				
20	4	5	11	–
Sarmaas				
17	–	11	19	–
Eztreghnye				
8	2	4	9	–
Zepethnek oppidum				
13	10	9	9	–
Bekchehel				
27	6	17	29	–

Szegede				
1530-ban volt, 1563-ban nem szerepel			ismét 3	
Gerecse				
	nincs		először 6	3
Letenye				
	nincs		először 8	—
Chornoha				
	nincs		először 6	—
Bosfalva				
	nincs		először 9	—
Cyanolch				
	nincs		először 5	—
Bükkalja				
			3	3
Czynegefölde				
	nincs		először 3	—
Kislagd				
	nincs		először 2	—
Mykefalva és Szent Gergh				
18	5	9	17	3
Szentgyörgyi portio				
			2	—
Banfalva				
Chakan et Welencze				
19	6	5	2	—
Myhald				
10	—	—	6	—
Dernch				
18	14	2	13	8
Iharos				
17	1	12	20	8

Az idézett urbáriumok és az 1566. évi inventárium is azt mutatják, hogy a kanizsai vártartomány jövedelmei meglehetősen szerények voltak. Ezen inventárium kimutatása alapján a fenti időpontban Kanizsán 473 forint 48 dénár készpénzt, 62 hordó (1087,5 köböl 71 pint) bort, 646,5 köböl búzát, 365,5 köböl rozst és 333 hold zabföldet írtak össze. A három évvel későbbi 1569-es inventárium adatai a vár összes felszerelésének értékét 1692 forint 80 dénár-ra, a magtárakban őrzött gabonát és a takarmányt 1449 forint 8 dénár-ra becsülte.⁵⁸ Ezek összege (3141 forint 88 dénár) felettébb kevésnek tűnik, ha összevetjük a többi magyarországi váruralom jövedelmével. Ez idő tájt Eger várának 45 falu jobbgyai adóztak és a saját jövedelmei is meghaladták a 10–12 ezer forintot. Érdekesképpen említhetjük meg, hogy 1569-ben a kanizsai vár értékét, beleszámítva a Nádasdyaktól átvett hadifelszereléseket, az összeírók 3973 forint 58 dénár-ra becsülték, s ez az összeg még a jóval kisebb csejtei várénál is kevesebb. Ez utóbbi értéke 2159 forint 90 dénárral volt több, mint Kanizsáé.⁵⁹

A vártartomány gazdasági ügyeinek irányítását a Nádasdy-család familiárisai közül kikerült tisztartók és udvarbírák végezték. Ismeretes például, hogy Szele Jakab tisztartó évi 200, Nagy Benedek udvarbíró 60 forint fizetést, továbbá lovaik számára szénát, takarmányt és abrakot kapott. Ez utóbbi számára ezen kívül még évi 20 köböl búza, négy szolgálójának pedig napi 1–2 font hús, kenyér és 1/2 pint bor járt.⁶⁰

A *provisor* szerteágazó tevékenységét jelzi, hogy ő végezte a jövedelmek felbecslését, a jobbgyok adójának beszédését és a kamarához történő eljuttatását. Ezen kívül az udvarbírók feladata volt, a váruralom népei feletti bíraskodás, valamint a vendégek fogadása is. Tinódi Lantos Sebestyén, akinek az udvarbírók egy alkalommal „nem úr hírével bődös bort adának”, feddő énekében így szólt róluk:⁶¹

„Az mely úrhoz megyök, sokszor
meghagyják:

Magam lovam abrakát bévön meg-
aggyák,
De bal fölök felöl gyakran bocsátják,
Gyakorta az urat vélem bántatták.

Légyön Isten nekik, hogy elhallgatják,
Azért regyistomba ők mind béirják,
Mert azt az úréből magoknak lopják,
Sok szeginlegényök azt meghittják.

Oh, mely nagy kárt tesznek az udvar-
bírák,
Mert titkon magoknak sokat takarnak,
Igön hírokkódnak, sokat csélsapnak,
Ki miatt az urak sok kárt vallanak.”

Illő				
1530-ban volt, 1563-ban nem szerepel			ismét penitus deserta	
Chycho				
14	1	8	17	9
Beryn				
14	3	2	12	7
Szentpal				
5	5	1	3	5
Saagh				
10	7	3	11	—
Zenthpeter				
15	2	5	4	—
Heghffewld				
33	10	14	nem szerepel	

Történtek-e ilyen visszaélések Kanizsán? Erről hallgatnak a történeti források, de ezek vizsgálatát nem is tekinti feladatának e tanulmány, mivel messze túlmutatnának témája keretein.

1568. január 24-én, a vár királyi tulajdonba kerülésével a kanizsai *castrum* történetének hosszú korszaka zárult le. A XIII–XIV. század fordulóján épült erősség, amely 1532-ig a Kanizsai-család tulajdonát képezte, Nádasdy Tamás házassága révén immár az ő birtokába került. Az ezt követő 36 esztendőben a vár a délnántúli törökellenes küzdelmek kiemelkedő jelentőségű bázisa, a magyar végvári rendszer számottevő láncszeme lett. Szigetvár 1566-os török kézre kerülését követően pedig a hadászati fontosságú Kanizsára hárult az a feladat, hogy – a végvári vonal tartópilléreként – biztos védelmet nyújtson a zalai táj népének. Ennek a funkciójának azonban a magánkézben levő erősség az 1560-as évek közepétől képtelen volt megfelelni, mivel az állandó karbantartási és korszerűsítési munkák olyan hatalmas összeget követeltek, amit még az ország egyik leggazdagabb főura, Nádasdy Tamás nádor (halála után pedig felesége) sem tudott előteremteni. Ez indokolta a vár kincstári tulajdonba adását, amely

lehetővé tette teljes átépítését és a modern fortifikáció szellemében történő korszerűsítését a következő tíz évben. A főként itáliai hadmérnökök által kibővített vár – minden túlzás nélkül – kulcsfontosságú erősséggé vált, amely egészen 1600 őszéig sikerrel verte vissza a sorozatos török támadásokat.

JEGYZETEK

1. A Nádasdy-család történetéhez: HORVÁTH Mihály: Nádasdy Tamás élete. Buda, 1838, Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 3.) Bp., 1932, MÁLYUSZ Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei, 1531–1549. Levéltári Közlemények. 1923, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (Szerkesztette: Károlyi Árpád–Szalay József) Bp., 1882, SINKOVICS István: Nádasdy Tamás ősei. Turul. 57 (1943), uő.: Sárvár társadalmi, politikai és hadtörténete (1530–1848). In: Sárvár monográfiája. Szerkesztette: Horváth Ferenc. Szombathely, 1978.
2. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára. Bp., 1987. 28–29.
3. SZÁNTÓ Imre: Küzdelem a török terjeszkedés megállításáért Magyarországon, 1541–1547. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica. to-mus XI. Szeged, 1972. 79–102.
4. NAGY László: Az erős fekete bég (Nádasdy Ferenc). Bp., 1987.

11. ábra. Nádasdy Ferenc, az „erős fekete bég”.

5. NAGY László: A Boeckai-szabadságharc katonai története. Bp., 1961, uő.: Boeckai a hadak élén. Bp., 1981, uő.: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. Hadtörténelmi Közlemények. 1960/2.
6. RUZSÁS Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVI–XVII. században. HK. 1966/4.
7. VARGA J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981, Szekfű Gyula: Szerviensek és familiárisok. Bp., 1912.
8. V. MOLNÁR László op. cit. 30.
9. BALOGH János: Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nagykanizsa, 1897. 66–67.
10. Zrínyi Miklós, a „szigetvári hős” tevékenységéhez: Szigetvári Emlékönyv. (Szerkesztette: Ruzsás Lajos). Bp., 1966., NÉMETH Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903, SALAMON Ferenc: Az első Zrínyiek. Pest, 1865.
11. MOLNÁR Imre: Szigetvári kapitányok levelezése. Szigetvár, 1971. 14, Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Válogatta: Dr. Pataki János. Fordította: Molnár Imre. A Szigetvári Várbaráti Kör kiadása. 1982. 75.
12. KOMÁROMY András: Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz, 1553–1562. Történelmi Tár. 1906. 103–138., 246–265.
13. V. MOLNÁR László: Huszárok a Somogy megyei végvári harcokban a XVI. század második felében. Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 1982. 91–108.

14. BENDA Kálmán: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Szigetvári Emlékkönyv. (Szerkesztette: Ruzsás Lajos) Bp., 1966. 36.
15. BENDE Lajos: Sziget 1556. évi ostroma. HK. 1968/2.
16. FORGÁCH Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Válogatta, a szöveget gondozta: Kulcsár Péter. Fordította: Borzsák István: Bp., 1982. 101.
17. Ibidem 103–104.
18. Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Op. cit. 121.
19. FORGÁCH Ferenc op. cit. 106–108.
20. Ibidem 109–110.
21. Ibidem 113–114.
22. BENDA Kálmán op. cit. 37–38.
23. FORGÁCH Ferenc op. cit. 92–93.
24. BALOGH János op. cit. 76.
25. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 35–36.
26. Ibidem 36.
27. BALOGH János op. cit. 77–82.
28. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 36.
29. Szigetvár 1566. évi ostromához: Budina Sámuel históriája Szigetvár ostromáról. A Szigetvári Várbaráti Kör Kiadványai. 6. szám. 1978., Gökbilgin, Tayyib: Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban. HK. 1966/4., Horváth Miklós: Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. HK. 1966/4., Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903. Sugár István: Szigetvár és viadala. Bp., 1976. Sinkovics Márta: Szigetvári levelek a várháborúk korából. Baranyai Művelődés, 1966. december, Thury József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK. 1891, Wagner, Georg: Szigetvár felmentésének akadályai 1566-ban. HK. 1966/4.
30. LUKINICH Imre: Adatok Thury György kapitány életéhez. HK. 1937, HUSZÁR Pál: Thury György szerepe a dunántúli végvári karcokban, 1554–1566. Várpalota, 1974, MÜLLER Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973, V. MOLNÁR László: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története. Veszprémi Történelmi Tár – II. 1989.
31. TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból I–III. Bp., 1917. II. 39.
32. Ibidem II. 21.
33. Ibidem II. 22.
34. A várépítkezési munkálatok kivitelezéséhez: SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. AUSz. Acta historica 38. Szeged, 1971, uő.: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593. Bp. 1980, TAKÁTS Sándor: A magyar vár. Századok. 1907, uő.: Rajzok a török világból II. 2–77, Várépítézetünk. (Szerkesztette: Gerő László) Bp., 1975.
35. TAKÁTS Sándor: A magyar vár. Századok. 1907. 116–118.
36. CSORBA Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúli török kori végvári rendszerében. In: Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv 5. (Szerkesztette: Kanyar József) Kaposvár, 1974. 13–48.
37. SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. AUSz. Acta historica 38. Szeged, 1971. 9.
38. MAROSI Endre: Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében, 1541–1592. HK. 1974/1. 33–60.
39. BARBARITS Lajos: Nagykanizsa (Magyar városok monográfiája 4.) Bp., 1929. 6.
40. A XVI. századi vár régészeti feltárását az 1950-es években Méri István régész végezte el, de ásatásának eredményei ez ideig még nem kerültek publikálásra. Méri István 1976-ban bekövetkezett halála után hagyatéka Kovalovszki Júlia tulajdonába került, aki a régészeti feltáró munka anyagát átdolgozta, kibővítette, s a kézirat ebben a formájában remélhetőleg a közeljövőben kiadásra kerül. Megtisztelő volt számomra, hogy Kovalovszki Júlia szíves jóváhagyásával a Méri-féle tudományos dokumentációt áttanulmányozhattam, amelyből számos értékes információt merítettem (lásd: MÉRI István: A kanizsai várásatás. (Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához.) Sajtó alá rendezte: Kovalovszki Júlia. Kézirat. Nagykanizsai Thury György Múzeum.)
41. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásai-ból. Kézirat gyanánt. II. Bp., 1960. 39–40.
42. Ibidem 41.
43. Dr. KÁRFFY Ödön: Hírek a kanizsai török rabokról. HK. 1912. 473.
44. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásai-ból. II. 40.
45. Országos Levéltár, Nádasdy-család levéltára. E 185 Fasc. 17. Közli: V. Molnár László: Kanizsa vára, 162–165.
46. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 39–40.
47. Dr. KÁRFFY Ödön op. cit. 475.
48. Ibidem 474.
49. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 163.
50. Az 1556-os zsoldjegyzék lelőhelye: OL Kamarai Levéltár, Lymbus Ser. II. Fasc. 1. Militaria.
51. A kanizsai tizedesek levelét lásd: Négy száz magyar levél a XVI. századból, 1504–1560. Közli: Szalay Ágoston. I. Pest, 1861. 247–248.
52. Ibidem I. 272–273.
53. TAKÁTS Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 268–272.
54. OL Nádasdy-család levéltára. E 185. 17/237–238. 1568. Közli: MÜLLER Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973. 39–40.
55. Ibidem 41.
56. OL Nádasdy-család levéltára. E 185. F 17. 1566. június 9. Idézi: V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 164–165.
57. Az 1563-as urbáriumot közli: MAK-SAY Ferenc: Urbáriumok. Bp., 1959. 133–148. Az 1568-as urbárium lelőhelye: OL Nádasdy-család levéltára. E 185. 17/237–238.
58. MÜLLER Veronika op. cit. 44–55.
59. SZENDREY János: Váraink rendszerre és felszerelése a XVI. és XVII. században. HK. 1888. 97–98.
60. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 49–50.
61. TINÓDI Sebestyén: Krónika. Sajtó alá rendezte: Sugár István. Bp., 1984. 503–504.

LÁSZLÓ V. MOLNÁR

DIE BURG KANIZSA IN DER ZEIT DER NÁDASDY'S
(1532–1568)

Das Kastell von Kanizsa gelangte im Jahre 1532 durch die mit dem letzten Abkömmling der Familie Kanizsa, Orso-ly, geschlossene Ehe in die Hände des aus einer leibeigenen Familie aufgestiegenen Tamás Nádasdy, der in Graz, Bologna, Rom und Wien studiert hatte. Durch den Erwerb des aus 7 Burgen und Burgkastellen, mehr als 10 Marktflecken und etwa 150 Dörfern bestehenden mächtigen Kanizsa-Vermögens gelangte der im Rufe eines großen Mäzens stehende humanis-

tische Aristokrat zu einer kometenhaften Karriere: zuerst füllte er das Amt eines kroatisch-slovenischer Bans, später eines Landeshauptkapitáns aus, 1555 jedoch wurde er zum Palatin gewählt.

Der Verfasser der Studie befaßt sich an hervorgehobener Stelle mit der strategischen Bedeutung der an der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert errichteten kanizsaer Festung mit ihrer herausragenden Rolle, die sie nach der Eroberung von Buda (1541) im Kampf Südtransdanubi-

ens gegen die Türken spielte und mit der Stellung, die sie im System ungarischer Grenzburgen einnahm. Der Verfasser veranschaulicht die Modernisierung- und Instandsetzungsarbeiten an der auf die sogenannte ungarische Weise (aus Erde und Zolz) errichteten Burg, die imposanten Maße der Mauern, Bastionen und Tore.

László V. Molnár beschreibt unter Verwendung von Quellen des Handschriftenarchivs, so der Urbarien von 1530, 1563 und 1568 sowie des Inventarver-

zeichnisses von 1566 die Größe der kanizsaer Burgherrschaft, den Ertrag der Burgfelder, den Bergzoll, den Weinzehnten, die Einnahmen der Mühlen, den Tierbestand der Maierien und die Geld- und Naturalienleistungen der Leibeigener der Gegend. Die interessante Schrift untersucht die wirtschaftliche und militärische Ausrichtung der Burghaltung, die Aufgabenkreise der Amtsträger, des Hofrichters, des Hausvogt und anderer Leibeigener und die Gestaltung der Kopfbild des „Helden-Ordens“ und der Burgbevölkerung.

Die Studie richtet besondere Aufmerksamkeit auf die von der kanizsaer Burgbesatzung bewiesene Standhaftigkeit in den südtransdanubischen Kämpfen gegen die Türken, wachgerufen durch die erfolgreichen militärischen Unternehmungen. Tamás Nádasdy's und zalaer Hauptgespans Miklós Zrínyi zur Befreiung der belagerten Szigetvár, desweiteren die Lauerungen und Züge des Kapitáns Ferenc Tahy bei Korotna, Kálmánca, Szentlőrinc und Csurgó.

Der Verfasser prüft im Detail die sich fortwährend verschlechternde Versorgung und Entlohnung der Burgbesatzung, darauf verweisend, daß nach Tamás Nádasdy's Tod Orsolya Kanizsai unfähig war, die wachsenden Verteidigungskosten aufzubringen, weshalb sie die Burg am 24. Januar 1568 in das Eigentum des Königs übergab und damit ein neuer Zeitabschnitt in der Geschichte der viele Stürme überlebenden Festung.

RAINER PÁL

A BAJOR ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ ZUCKMANTELI ÜTKÖZETÉT ÁBRÁZOLÓ FESTMÉNY A VESZPRÉMI LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUMBAN

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum képzőművészeti gyűjteményében 53.15.11. leltári szám alatt, egy fekvő téglalap alakú, 128x67 cm-es olajfestményt érzékel, amely egy csatajelenetet ábrázol. A kép bal alsó sarkán olvasható „de 14. January 1779.” dátumból kiderül, hogy az a bajor örökösödési háború egyik jelenetét ábrázolja.

A XVIII. századra a Német Birodalomban addig vezető szerepet játszó Habsburgok mellett a Hohenzollernek által vezetett Poroszország is egyre nagyobb tért nyert. A két vezető német állam, a Habsburg Birodalom és Poroszország között megindult az a hatalmi vetélkedés, amely végül is 1871-ben az utóbbi győzelmével zárult és az egységes Német Császárság kikiáltását eredményezte. Ennek a vetélkedésnek voltak állomásai az osztrák örökösödési háború (1740–48.), a hétéves háború (1756–63.) és a bajor örökösödési háború (1778–79.) is.

A háború története a következő volt: 1777. december 30-án III. Miksa József bajor választófejedelem halálával sirba szállt a Wittelsbach dinasztia idősebb ága. Örököse a Wittelsbachok oldalágából, a sulzbachi ágából származó Károly Tivadar pfalzi választó lett, akit II. József császár 1778. január 3-án Zsigmond császárnak egy kétes hitelű, 1426-os hűbérlevelén alapuló szerződésben rávett arra, hogy Alsó-Bajorországot, s még több kisebb területet engedjen át a

Habsburgoknak. Ezt követően 1778. januárjában a császári–királyi csapatok csakugyan megszállták a kérdéses területet. II. (Nagy) Frigyes porosz király természetesen sérelmesnek érezte a Habsburg fél megerősödését, s Károly Tivadar esetleges örökösét – törvényes fia ugyanis nem volt – Károly pfalzweibrückeni herceget olyan irányban befolyásolta, hogy tiltakozzék az események ilyenén alakulása ellen. Jóllehet Mária Terézia ellenezte a háborút, s emiatt saját fiával II. József császárral is ellentétbe került, ám a diplomáciai helyzet egyre feszültebbé vált, majd a porosz csapatok 1778 júliusában átlépték a cseh- és az osztrák-sziléziai határt. Ezzel kezdetét vette a bajor örökösödési háború.

A háború a XVIII. század történelmének voltaképpen epizódja volt. Komolyabb összecsapásra nem került sor, a szembenálló felek menetelésekkel, fárastó oldalmozdulatokkal kölcsönösen igyekeztek kitérni egymás elől. Erre a jelentéktelenségre utal a háború népies elnevezése, ugyanis a poroszok krumplicháborúnak (Kartoffelkrieg), az osztrákok pedig szilvarumlinak (Zwetschenrummel) titulálták. A császári–királyi hadsereg okult a poroszokkal korábban vívott háborúk kudarciból, s ezáltal eléggé eredményesen működött, úgy, hogy a hactéren II. Frigyes nem tudott komolyabb sikert elérni. A diplomáciai helyzet azonban nem kedvezett a Habsburgoknak. Különösen

Oroszország tartott Ausztria megerősödésétől. Így már 1779. március 7-én sor került a fegyverszünet, majd május 13-án Teschenben, II. Katalin cárnő közvetítésével a béke megkötésére. Ausztria kénytelen volt kiüríteni a megszállt bajor területeket, cserébe csupán az ún. Inn-nyegvedet nyerte.¹

A hadjáratban magyarországi csapatok is részt vettek, sőt a bécsi udvar a magyar országgyűlés összehívását tervezte, hogy Magyarország minél több katonát állítson ki és minél nagyobb anyagi terhekkel járuljon hozzá a háborúhoz. Az országgyűlés végül elmaradt, Magyarország enélkül is megfelelő áldozatot hozott az uralkodóháért.²

Miután röviden áttekintettük a háború lefolyását, vegyük szemügyre a fentebb említett festményt. A kép behavazott, erdős, hegyes vidéken ábrázolja az ütközetet. A küzdőfelek hosszan elnyúló vonaljai jól szemléltetik a korabeli vonalharcazatot. A hegyek lábánál egy kisebb város házai látszanak, középen egy háromtoronyos templommal. A jelenet felett az égen Szűz Máriát látjuk, karján a kis Jézussal, balján három angyallal. Mária jobbán egy szerzetesi ruhát viselő szent térdel, alkalmasint a győzelemért és a város megmenekedéseért esedezve.

A kép alsó középrészétől kissé balra egy német nyelvű tábláskát találunk, amely a festmény megszámozott jeleneteit, tereptárgyait ma-